

SAKOLCZAY LAJOS
Szivárványos az ég alja

Az erdélyi magyar könyvművészetről

Baráti ajándékként Ernst Toller Dsida Jenő fordította *Fecskék könyvét* lapozom – a kisgrafika (ex libris) tudós szerelmese, dr. Arató Antal küldte karácsonyra, de csak most került elő egy papírhegy alól –, és nem győzök gyönyörködni a kolozsvári fametsző, Gy. Szabó Béla eleganciáján. Illusztrációi – öt eredeti fametszet – madárszárnyra írott szabadságfutatok. Amit sugallnak, az nyugtatóan drámai: a szelőlőből szél lesz, aztán vihar, az pedig – könyörtelen a természet ítélete – áttöri a börtönrácsokat-börtönfalakat. A Józsa Béla Athenaeum 1945-ös kiadványa, zivataros időket élünk, enyhén szólva nem a könyvművészet csúcsa, ám ebben a szegényes környezetben is eleven a közlendő, mert él a poémát gazdagító, mélyre vésett, de magasan szárnyaló vonal.

Nem kell annyira messze mennem, hogy az erdélyi magyar könyvművészettel (azon belül a könyvgrafikával) találkozzam, hiszen a fél évszázada Romániában kiadott könyvek jelentős része – a Forrás-sorozat első száz kötete és az utána következők, a Romániai Magyar Írók számtalan könyve, a Dsida Jenőtől Páskándi Gézáig és Szilágyi Domokosig, Székely Jánostól és Sütő Andrástól a *Kalevaláig* (Baász Imre-illusztráció!) tartó vonulat megannyi opusza – itt van a polcomon. Karakteres, sokszor rajzos könyvborítókkal, nem beszélve az illusztrációkról.

S ha kedvem tartja, reggeltől estig nézhetem többek között Gy. Szabó Béla bekeretezett, Kós Károlyt megörökítő, a portré alanya által is dedikált eredeti fametszetét – a grafika az ötvenéves polihisztort köszöntő Erdélyi Helikonban jelent meg (1933) –, és áldozhatok a Sütő-drámáról (*Káin és Ábel*) fémkarcot készítő Plugor Sándor rajztudásának. Cseh Gusztáv, rézkarc, megint csak a szent öreget, az *Attila királról ének* és az *Erdély kövei* (harmincegy, külön-külön aláírt linóleummetszet) szerzőjét idézi, s Mohy Sándor kis akvarellje pedig a dőblecet viszi az égbe.

Ha a szemem, mert a nézés is munka, egy hosszabb szemrevételezés után nem telnék meg könyvnyel, az olvasáson kívül csak őket nézném. A grafi-

kai háló (rajzháló) halhatatlanjait, akik – ezért életes a jó rajz – lélegeznek. Műtárgyból élővé váltak, s mindvégig így is maradnak, ha figyelmünk húst rak a csontozatra. Simogatással. Ki tudná megmondani, hogy a vonal költészete, a folt és az üresen hagyott fehérség, a várak s az erődök biztonságát involváló betű – aki nem képes csupán betűkből címlapot tervezni, az nem is tipográfus – milyen varázsszert hordoz magában. Amely izgatóan tud hatni, ám a megcsendesedésre való ösztönzés sem idegen tőle.

Amikor magam elé képzelem a sztánai Varjúvárat s annak építőművész, író, grafikus, mezőgazda, folyóirat-szerkesztő lakóját, aki röptető szellemként az erdélyi lét – és a megmaradás – mindenese volt, a kézművességben rejlő tudásnak is áldozok. A munka öröme. Mert Kós szépségeszménye, ruszini lombhajtással Erdély transzszilvanizmusában gyökerezett, a tájban és népében, a Vlegyászára fölfutó (mindig akinek mondott) útban, a kiszáradt horhosokban és a zúgó vizekben. Kezében, történelmi kikacsintással – ne feledjük, Szent Istvánról is regényt írt – örömtáncot lejtett a metszőkés (linó) és a nádtoll.

A szecesszió utóvirágzása, mikor a karcsú, méltósággal nyesett vonal az art decóba hajlik? Inkább a szemérmesen, ösztönös szépérzéssel húzott vonal kitarulkozása. Az 1923-as *Tizenegyek* című antológia könyvjelén lévő székelyharisnyás fiatal férfi – nyílt tekintet, egyenes tartás – a kezében lévő könyvet, Gutenberg óta a szellem bibliáját mintha az Ég urának akarná följajlani. Ebben a fölfelé törekvésben méltóság van. Méltóság, hiszen Trianon óta, erre a cselekvés megannyi közösségi formája, mindig fölfelé kellett kapaszkodni. Fölfelé, ami az erdélyi könyvművészetet és grafikát illeti, a szépség napos terepére.

Hogy hányan és hányan, kicsinyek és nagyok, áldoztak ennek az oltárnak, rögvest kiderül, ha kézbe vesszük a *Könyv, grafika – Könyvművészet Erdélyben (1919–2011)* című albumot. A kolozsvári Korunk – Komp-press (2011) által kiadott könyvet szerkesztőként és nemegyszer íróként az a Kántor Lajos jegyzi – a folyóirat sok-sok éven át működő valahai szerkesztője –, aki főképp a Korunk Galéria létrehozásával és megannyi könyvvel, tanulmánnyal, cikkel elég sokat tett azért, hogy a romániai magyar képzőművészet értéke szerint legyen megbecsülve. Az utókor hálás lehet neki ezért a pikúrát és a grafikát lámpásként magasra emelő buzgalomért.

A külsőre (kötés, borító) és belsőre (tükör, törde-
lés, nyomtatás) is szép könyv attól izgalmas, hogy a
dokumentumértéken kívül számtalan értéke van.
Elsőként a monografikus részek összefoglaló jelle-
gét, gazdag adatolását kell említeni. Másodsorra
nyitottságát, hiszen a vizsgált időhatáron belüli cik-
kek – jóllehet egyik részük tegnap, tegnapelőtt és a
régebbi múltban született (itt-ott, katalógus-előszó-
ként, újságcikként már olvasható volt), másik részük
frissnél frissebb, hiszen az album számára íródott –
ugyan egy összefüggő folya-
mot képeznek, de a tájékozott
szerzők (akiknek nem kis
hányaduk alkotóművész) ki-
kitekintgetnek, ha másért nem,
a hasonlítási alapért, „idegen”
területekre, legyen az a klasz-
szikus képzőművészet bármely
alakzata-formája-figurája,
vagy magyarországi grafikus-
illusztrátor, stb. S harmadszor-
ra a kép – könyvborító, emblé-
ma, illusztráció, illetve önálló
mű – nem eléggé becsülhető
dús hálózatát (színes és fekete
oldalpárok), kitüntetett szere-
pét kell üdvözölni, hiszen e
nélkül a *Könyv, grafika* csu-
pán föltehetően izgalmas, ám
nem látványszerűen okadatolt
szövegtenger volna.

Murádin Jenő a tőle meg-
szokott pontossággal ássa az
alapot – *Erdélyi könyv – erdélyi grafika (1919 után)* –,
amelyre bizton lehet építeni. A történeti áttekintésben
a kevésbé tudott és ismert részek az izgalmasak. „Míg
a magasnyomású technikákhoz (fa- és linóleummet-
szet) nem kellett külön felszerelés, a mélynyomású
rézkarc előállítására nyomóprést igényelt. Ferenczy
Valér hozott haza először, még 1914-ben Párizsból
Nagybányára rézkarcnyomó prést.” A kiskunhalasi
születésű Papp Lajos (1886–1963) a budapesti és
stuttgarti tanulmányai után érkezett Kolozsvárra,
kísérletező kedvét – „a legképzettebb grafikus volt
akkoriban” – a művészettörténész korunk egyik nagy-
jához, Feszt Lászlóhoz (!) hasonlítja. (Kár, hogy
Feszt vonalköltészetének, montázstechnikájának uni-
kuma a közölt kevés cikk- és interjú-részletben szinte
elsikkadt.) Tóth István (1892–1964), az első világhá-

ború után Marosvásárhelyről Kolozsvárra települt
művész négy linóleummetesz-
albumával tűnt ki. „Senki nála aprólékosabb, bonyolultabb metszetlapo-
kat nem készített az erdélyi művészetben. Voltak
olyan színes linóleum-képei, melyekhez akár tíz nyo-
módúcot használt.”

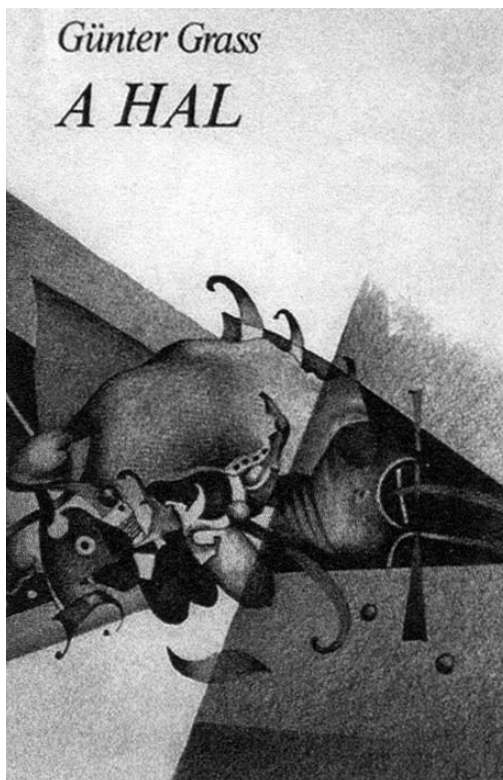
A nagy egyéniségek – Kós Károly (1883–1977),
Debreczeni László (1903–1986), Gy. Szabó Béla
(1905–1985), Tassy Demian (1899–1977) – művé-
szete mellett az 1924-ben alakult Erdélyi Szépművés

Céh tevékenysége domborítá-
tik ki. Az 1944-ig tartó idő-
szakban a Céh, „a korszak leg-
sikeresebb kiadói vállalkozá-
sa” 166 (!) művet adott az
olvasók kezébe. „A legtöbb
illusztrációt Kós Károly és
Kisbán (Bánffy) Miklós
készítette.”

Az aranykorszak lenyomata
– Kós nem csupán kitűnő gra-
fikus, ám erkölcsi példa is volt
– fölfedezhető-e a későbbi (az
1945 utáni) művekben?
Minden bizonnyal. Ha azt
mondom, hogy az utódoknak
volt mire alapozni, keveset
mondok, mert a toronyépítés
technikáját is – a bukaresti
Kriterion könyveinek a szép-
ségén Deák Ferenc, a betű és a
rajz poétája örködött – az
ősöktől tanulták (egyike-mási-

ka a klasszikus illusztrátorokkal, könyvművészekkel
dolgozott is). Hogy ez a helytállás nem volt könnyű,
izgalommentes, arra a „szocialista realizmus” igé-
nyének nem nagyon megfelelő meseillusztrátor,
Incze János *Dés vesszőfutása* a példa. A sajnos
nálunk még mindig ismeretlen Incze „felülről való”
tájékozódását, alakjainak groteszk báját hiába védte
meg a szakma, a zsdanovi követelményeket figyel-
men kívül hagyó grafikái a képcenzorok bakafántos-
kodásain elbuktak (Székely Sebestyén György: *Jó és
rossz küzdelme*).

A kötet fókuszában több tanulmánnyal és
művészportréval az *A Kriterion műhelyében* című
fejezet áll. Érthető az „egyik” középpont ilyesféle
kijelölése. (A „másik” majd a Korunk körüli, a
folyóirathoz kötődő grafikai munkálatokra – kiállí-

Árkossy István borítóterve

tás, illusztráció – teszi a hangsúlyt.) Érthető, mert a Domokos Géza (*Betűmágusok*) vezette bukaresti könyvkiadó – hat nyelven megjelentetett könyveivel – az a szellemi műhely volt, amelyben szépség és tudás együtt kamatozott. A mives, a tartalommal mindig harmonizáló külső kelendővé tette a könyvet. Az egyedi kötetek, sorozatok, stb. grafikai arcának megálmodója hosszú évekig az a Deák Ferenc volt (1935) – belepillantva a két kiadást is megért szenzációs könyvébe, a *Betű és rajzba* (Bukarest –1988; Szeged – 1999) egyértelműen látni: betű-országban ő a király –, aki a rajzi tőkély, a vonaléptmény esztétikumával (ha kellett, kastélyt mutatott, ha a törzsanyag úgy kívánta, szellős szállást) mindig hozzáadott valamit a szöveghez. Kántor Lajos többlépcsős írása (köszöntő, portré) igencsak körüljárja a grafikus-tipográfusi pályát.

Dávid Gyula mindenre kiterjedő tanulmánya (*Deák Ferenc a Kriterion könyvgrafikus asztalánál*) nemcsak a Tóth Samu hirtelen halála után vezető szerepet kapott grafikus-könyvtervező hosszú pályaképének jelentősebb állomásait vetíti elének miniatori alaposággal és türelemmel – Forrás, Horizont, Romániai Magyar Írók, Fehér Könyvek, erdélyi tájak magyar népművészete, tudományos dolgozatok, folyóirat-antológiák, irodalmi dokumentumkötetek, katalógusok sorozat –, hanem az ezer név és könyvcím fölsorolása mellett kitér a kiadó nem mindennapi – anyagban is megvalósuló – tartalomforma ötvözésének munkálataira is.

Ami tagadhatatlan: az 1970-es Kallós Zoltán fémjelzte *Balladák könyve* könyvművészeti unikum. (Az *Új guzsalyam mellett* című Miklós Gyurkáné Szályka Rózsa remekléssel karöltve vajon hol bolyonganak a dedikált példányaim?) Deák a Kallóssal való beszélgetések során és a balladák ismeretében arra a fölismerésre jutott – a jó könyvtervező nem úszhatja meg az olvasás néha fárasztó munkáját –, hogy a tartalommal harmonizálva a könyvnek méltó külsőt kellene adni. Innen a nyersvászonszöveg ötlete. A kötésre, „pontosabban a kötéshez szükséges méretűre kivágott vászonra magyarnagykapusi asszonyok varrtak kis kalotaszegi írásos mintát. A vászon kötészeti igények szerinti kezelését a sepsiszentgyörgyi textilgyár végezte, s csak ezután következett a nyomdai kötészeti munka és került rá a kész könyvre a fóliaborítás.”

A tervezésen túli műveletet, a vászon kiválasztásától az asszonyok hímzőmunkájának az ellenőrzéséig

Deák és a hűségesei technikai társ, Bálint Lajos végezte. Ha nincs valaminő adminisztrációs zavar – ki kinek számolja el a munkabért, és milyen papírral –, az *Új guzsalyam* mellett is hasonlóan szép külsővel jelenik meg, hiszen lézpedi csángó asszonyok szőtték volna a mintás könyvborító-vásznakat. Sajnos ez kútba esett. Viszont Kós Károly kilencvenedik születésnapjára (1973) méltó ajándékot kapott. A családi ereklyék közül előkerült *Székely balladák* egyetlen kézzel írott példányát – amellyel az idők kezdetén az ifjú szépségmives jegyajándékként későbbi feleségét lepte meg – fakszímilében a Kriterion viszonylag nagy példányszámban (20 ezer) adta ki, s az agg szerzőt avval tisztelte meg, hogy belőle kétszáz darabot vászonba kötött, amelynek varrott mintái ugyancsak a kapusi asszonyok keze munkáját dicsérik. (Arra, hogy a számozott bibliofil példányokat Kós milyen akkurátusan dedikálta, bölcs mosolyát végigfuttatva a megajándékozottnak, magam is tanú vagyok.)

Csapody Miklós tanulmánya – részlet egy hosszabb munkából – azt a Cseh Gusztávot (1934–1985), a szintén a vonalköltészet tudorának mondható, szürrealitásra, groteszk fitorra is hajló grafikus idézi meg, aki nem csupán a könyvgrafika jelese volt (1972-ben már több mint kétszáz illusztrált, fedőlapal egyénített könyv volt mögötte, itt elég legyen csupán Páskándi *Üvegek* című novelláskötetének „gótikuságában” is modern, remek fekete-sárga fedőlapjára emlékeztetni), hanem invenciók egyedi lapok készítője is. A nagyméretű tusrajztól a különféle nyomtatokig, a pasztelltól a kollázsig terjeszkedett önkifejező arzenálja. Két rézkarcsorozata, amely Erdély jeles történelmi és kultúrtörténeti személyiségeinek portréit, illetve Erdély műemlékeit örökítette meg, korai halála után albumban is megjelent (*Hatvan főember; Jeles házak* – 1988). A Cseh Gusztáv, a könyvgrafikus portrérajzoló hitelét a nagy számban idézett vendéganyag – méltatások, kritika- s interjúrészletek Gyöngyösi Gábor, Banner Zoltán, Páskándi Géza, Panek Zoltán tollából – csak erősíti.

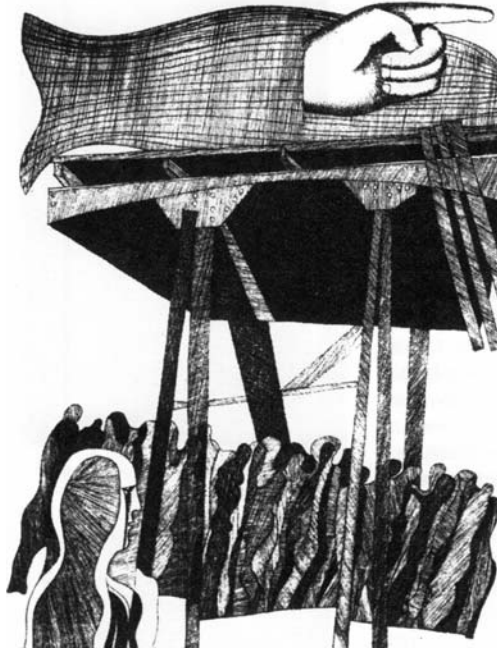
„Egy művész jelleme és az általa felmutatott mű jellege között kimutathatóan szoros kapcsolat áll fenn” – írta Árkossy István ugyancsak a Cseh Gusztáv-i életművet méltatva. Az a festőművész, grafikus, akinek esszéirői jelenléte a könyv legnagyobb értéke. Amellett, hogy gyönyörűen ír – jó pár tollforgató megirigyelhetné pontos okfejtésében is életdús fogalmazását –, „szakmai szemmel” belülről látja a kép, a grafika világát. A technikai dolgoktól

kezdve a művész gondolati kitarulkozásáig. Ha nálunk, sajnos, kevésbé ismert is Cseh Gusztáv, Deák Ferenc, Paulovics László (1937) és Tóth László (1933-2009) neve s életműve, klasszikusok ők a maguk öntörvényű mezején. Mindennél hitelesebben bizonyítja ezt a *Négyesben, vonalak játékasztalánál* című portré-kavalkád. Árkossy úgy éli bele magát kortársai, valahai munkatársai világába, hogy a „vonhangzatokba ágyazott találó megfogalmazásokkal” szellemi rokonságot mutat. A vonalköltészetéről való gondolkodásának eleganciája a Bardócz Lajost (1936) és Kancsura Istvánt (1941) bemutató érzékletes arcképvázlataiból ugyancsak kitetszik (*A sámán köztünk van; Örökmozgó képek gesztenyevirágzásban*). Kántor Lajos Árkossy-portréja egy kissé elnagyoltnak hat, egy majdani monográfia előképének tekinthető.

A több mint négy évtizedes (1960–2002) Korunk-tallózás – *Könyvről, tervezésről, grafikusokról* – portrékat rajzolva és elméleti szinten sokszínűen villantja föl a könyvszakma horizontját, múltját és jelenét, eredményeit s problémáit, hiszen a szerzők (Robert Escarpit, Ditrói Ervin, Bálint Lajos, Jánosházy György, Hans Loew, Katona Ádám, Borghida István, Váróné Tomori Viola, Murádin Jenő, Gazda József, Kós Károly, Pomogáts Béla, Kántor Lajos, Keserü Katalin) számtalan műben bizonyították fölkenységüket. A Korunk Galéria – erről kiötlője, Kántor számol be – maga volt a csoda, hiszen évtizedekig lehetőséget biztosított az erdélyi képzőművészet jeleseinek a bemutatkozásra. Személyesen is tanúsíthatom, minden tárlat ünnep volt, esemény volt, hiszen a közönség nemcsak a művész alkotásaival találkozhatott, de a jól megkoreografált műsort is (vers, zene, előadóművészet) élvezhette.

Az Korunk képe(i) korábbi statisztikák fölelevenítésével teljes. S ha meggondoljuk, hogy 1957 és 1975 között kik és hányszor szerepeltek reprodukcióval a folyóiratban, előttünk a romániai magyar képzőművészet nagyjainak szinte teljes palettája. A zászlós nevek a megjelenések gyakoriságával: Nagy Imre (50), Gy.

Szabó Béla (27), Szervátiusz Jenő (34), Nagy Albert (36), Balázs Péter (20), Fülöp Antal Andor (16), Incze János Dés (23), Bene József (5), Györkös Mányi Albert (23). Ám az akkori fiatalok névsora is impozáns: Paulovics László (80), Kazinczy Gábor (49), Cseh Gusztáv (31), Kopacz Mária (26), Deák Ferenc (23), Finta Edit (22), Bencsik János (19), Feszt László (16), Unipán Helga (15), Balázs Imre és Sipos László (12 – 12), Baász Imre (8).

Cseh Gusztáv rajza

Ha ehhez hozzávesszük a Korunk könyv-grafika cikkeit – Banner Zoltán Gy. Szabó Béláról és Bencsik Jánosról, Koczogh Ákos Szervátiusz Tiborról, Bölöni Sándor és Farkas Árpád Plugor Sándorról, Kántor Lajos Buday Györgyről és Unipán Helgáról, Mezei József Damó Istvánról, Domokos Géza Bartha Lászlóról, Józsa István Sipos Lászlóról, Bálint Tibor A Napsugár színekpeiről, Tóth László *A küldetés stációiról* írt –, érzékelhetővé válik a kolozsvári orgánium képzőművészetben (is) betöltött hallatlan szerepe. Ám az olvasó nem csupán a nevek

között tallózhat, ha van ideje és kedve, a nevekhez párosíthatja a szerzők grafikáit. Bőség, gyönyörűség. A címlaptervek és illusztrációk mellett nem mindennapi élményt nyújt a romániai magyar (akkori) fiatal költők portré-arszenálja is.

S hogy a folytatás sem reménytelen, arra az *Új évezred* című fejezet fiatal közművészek tollából származó megannyi írása, meglátása a példa. A Baász-tanítvány Damokos Csaba a legélménytelibb, legösszefogottabb (*Szentgyörgyi lovagok*), Könczey Elemér a legmodernebb (*Betű + kép = font + pixel = könyv?*), Részegh Botond a legkeményebb, legkritikusabb (*Szemléletváltásra van szükség*). A romániai magyar közművészet (könyvgrafika, stb.) jövője immár az ő kezükben van, rajtuk és a hozzájuk fölzárkózókon múlik, hogy továbbra is – a szatmáriakra, így Paulovics Lászlóra is gondolva – szívárványos lesz-e az ég alja. Mert jöhet bármekkora sötétség, a tisztító vihar után megjelenik a szívárvány.

A könyvgrafika – veszni soha ne hagyjuk! – ilyen kincs.